

СЛОВОТВІР ПРИЗВИЩ ЖИТОМИРЩИНИ (НА МАТЕРІАЛІ «НАЦІОНАЛЬНОЇ КНИГИ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ»)

*Ящук Л. В., канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри української мови та методики її навчання,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Загальновідомо, що голодомор 1932–1933 років в Україні мав штучний характер і був проведений для фізичного винищення українського селянства. Визначити загальну кількість потерпілих від голоду в ці роки дуже складно. За висновками статистики й підрахунками науковців, ця цифра в різних регіонах – різна, і в середньому в Житомирській області становить 15–20 % від загальної кількості населення краю на той період [5, с. 7].

У пропонованих тезах описано найпоширенішу групу прізвищ Новоград-Волинського й Овруцького районів, утворених морфологічним способом за допомогою поліфункційних суфіксів *-(')ук, -чук*. Аналізовані прізвища засвідчено в «Національній книзі пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область», основна джерельна база якої – фонди Державного архіву Житомирської області й архіву Управління Служби безпеки України в Житомирській області. На думку П. П. Чучки, високу продуктивність прізвищ на *-ук* забезпечила універсальна валентність цього суфікса: основи, з якими він поєднувався, не обмежувалися ні семантично, ні етимологічно, ні структурно [10, с. 612].

Антропонімікон «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область», зокрема прізвища деяких районів, були об'єктом вивчення І. В. Будько, В. М. Титаренко та Л. В. Ящук [1; 13].

В. В. Німчук зазначає, що «суфікси *-ук-, -juk-* існували в праслов'янській мові й уживалися для творення демінутивних форм, а можливо, і форм з вираженням суб'єктивної оцінки взагалі» [6, с. 206]. Найдавніші записи слов'янських антропонімів із цими формантами засвідчують закарпатські латиномовні пам'ятки XIII ст. У XV ст. утворення з цими суфіксами, крім Закарпаття, відомі також на Буковині, над Сяном, а також на Волині; частина з них, наголошує П. П. Чучка, уже, напевно, виконує патронімічну функцію. У XVI–XVII ст. патронімічні й метронімічні деривати з формантами *-(')ук, -чук* фіксуються майже по всій Україні: на Полтавщині, Київщині, Черкащині, Житомирщині, Волині, у Прикарпатті, навіть на Лемківщині [10, с. 605, 611–612].

В антропоніміконі Новоград-Волинського й Овруцького районів «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область» засвідчено прізвища із суфіксами *-(')ук, -чук*, в основах яких лежать:

А. Християнські чоловічі імена різної структури:

1) повні: *Гаврилюк* [5, с. 552, 566]; *Давидюк* [5, с. 546, 567]; *Данилюк* [5, с. 546, 548]; *Кондратюк* [5, с. 561]; *Лавренюк* [5, с. 561]; *Марчук* [5, с. 546, 556]; *Миرونюк* [5, с. 559]; *Нечипорук* [5, с. 554]; *Петрук* [5, с. 544, 546]; *Романюк* [5, с. 547, 560, 562]; *Семенюк* [5, с. 562];

2) усічені, здебільшого з апокопою **-ій**: *Антонюк* [5, с. 548]; *Власюк* [5, с. 548, 558]; *Денисюк* [5, с. 554]; *Дмитрук* [5, с. 563]; *Тарасюк* [5, с. 548, 551], а також *Гнатюк* [5, с. 546] < *Гнат* < *Ігнатій* [4, с. 113];

3) суфіксальні, які містять у своєму складі суфікси **-к(о)** або **-ець**, приєднані:

а) до повних імен: *Герасимчук* [5, с. 570]; *Гордійчук* [5, с. 544, 546, 553]; *Данильчук* [5, с. 543, 563]; *Дем'янчук* [5, с. 550, 561]; *Карпчук* [5, с. 558]; *Конончук* [5, с. 573]; *Косянчук* [5, с. 548] < *Косянко* < *Касян* [9, с. 168]; *Куприянчук* [5, с. 544]; *Лазарчук* [5, с. 576]; *Левчук* [5, с. 544]; *Максимчук* [5, с. 550]; *Матвійчук* [5, с. 547]; *Миколайчук* [5, с. 565]; *Михальчук* [5, с. 544]; *Мосійчук* [5, с. 545, 564]; *Ничипорчук* [5, с. 570]; *Олексійчук* [5, с. 561]; *Осіпчук* [5, с. 560]; *Пилипчук* [5, с. 577]; *Прохорчук* [5, с. 562]; *Сергійчук* [5, с. 554, 568]; *Сімончук* [5, с. 548]; *Степанчук* [5, с. 577]; *Халімончук* [5, с. 566] < *Халімонко* < *Хилимон* [9, с. 388]; *Якимчук* [5, с. 560]; *Яківчук* [5, с. 558];

б) до усічених апокопованих іменних варіантів (з апокопою **-ій, -ія, -ан**): *Артемчук* [5, с. 547]; *Васильчук* [5, с. 558]; *Захарчук* [5, с. 548–549, 553, 559]; *Купрейчук* [5, с. 576] < *Купрейко* < *Купрей* < *Купріян* / *Купер'ян* [9, с. 186]; *Назарчук* [5, с. 576]; *Остапчук* [5, с. 562]; *Пархомчук* [5, с. 573]; *Прокопчук* [5, с. 547, 560, 562]; *Юхимчук* [5, с. 550]; до синкопованих іменних варіантів: *Євсейчук* [5, с. 573] < *Євсейко* < *Євсей* < *Євсевій* [9, с. 257]; *Корнійчук* [5, с. 553] < *Корнійко* < *Корній* < *Корнилій* / *Корнелій* [9, с. 181].

Суфікс **-к(о)**, приєднаний до усічених імен, наявний у прізвищах: *Данчук* [5, с. 550]; *Олещук* [5, с. 567]; *Самчук* [5, с. 567]; *Фільчук* [5, с. 562]; *Фітчук* [5, с. 549] < *Фітько* < *Фіть*, *Фітьо* < *Федір* [9, с. 376]; *Фіщук* [5, с. 547] < *Фісько* < *Феодосій* [9, с. 382]; *Харчук* [5, с. 554] < *Харко* < *Харитон* або < *Захар* [9, с. 398–399]; до усічено-суфіксальних іменних варіантів – в онімах: *Грищук* [5, с. 563, 574]; *Тимощук* [5, с. 546, 552, 556]; *Ящук* [5, с. 559], прізвища з початковим *Ящ-* < *Яків*, *Ян*, *Яндріян* [9, с. 414]. У прізвищі *Савчук* [5, с. 546–548, 565, 567, 570] засвідчено суфіксальний варіант із формантом **-к(а)**;

4) усічено-суфіксальні: *Стецюк* [5, с. 548]; *Лящук* [5, с. 558] < *Ляш* < *І[л]ляш* < *Ілля* або *Лях* < *лях* ‘поляк’, ‘католик’ [12, с. 351].

Прізвище *Франчук* [5, с. 547] < від *Франко* – зменшеного варіанта римського католицького імені *Frankus* < *Franciscus* < *franciscus* ‘який походить із германських франків’, ‘франк’, ‘французький’ < назви германського племені *франки* ‘вільні’ – вільний [12, с. 395].

Б. Християнські жіночі імена різної структури: *Орищук* [5, с. 561]; *Працюк* [5, с. 558], *Пракся*, *Пракця*, *Праця* < *Євпраксія* [9, с. 125]; пор.: *праця* ‘робота, труд’ [3, IV, с. 557].

Деякі прізвища мотивовані як жіночими, так і чоловічими іменами: *Гальчук* [5, с. 547] < *Галька* < *Галя* < *Галина* або < *Галько* < *Галь* < *Мигаль* < *Михайло* [9, с. 80, 237].

В. Слов'янські імена-композиції та відкомпонентні похідні: *Казмірчук* [5, с. 574], *Казимир* – давньослов'янське ім'я, запозичене в Україну з польської мови, у якому перший компонент потрактовують по-різному: *казати* ‘проголошувати, проповідувати’ або *казити* ‘руйнувати, псувати’; тому й *Казимир* < ‘той, хто проповідує мир’ або ‘той, хто руйнує мир’ [11, с. 200]; в антропонімії Волині XVII–XVIII ст. наявні такі антропоніми, похідні від *Казимир*: *Kazmirzowq* (1662 р.), *Kazmierowicz* (1759 р.), *Kazmirzowicz* (1743 р.) [14, с. 412]; *Берчук* [5, с. 553] < від *Берко* – здрібніло-пестливого варіанта південнослов'янського чоловічого імені *Беро*, що відповідає болгарським, сербським, та хорватським повним іменам *Беривой*, *Беригой*, *Беримир*, *Берислав* [11, с. 48–49].

Прізвище *Радчук* [5, с. 558, 578] могло утворитися як від християнського, так і від слов'янського імені *Радко* < *Рад-* < *Радивон* (< *Родіон*) або < *Радиславъ* [4, с. 124; 2, с. 63; 12, с. 295].

Г. Слов'янські відапелятивні імена та прізвиська: *Барилюк* [5, с. 552], *барило* ‘невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами й опуклими стінками, стягнутими обручами’ (9, I, с. 106); *Безпальчук* [5, с. 567], *безпалько* ‘безпала людина’ [3, IV, с. 263]; *Бугайчук* [5, с. 548–549]; *Дзюбчук* [5, с. 550], *дзюба* ‘дівчина з обличчям, покритим віспою’, *дзюбка* ‘дзьоб’, *дзюбок* ‘дзьоб; носок взуття’ [3, II, с. 61]; *Довганюк* [5, с. 550], *довгань* ‘висока худа людина’ [3, II, с. 100]; *Дроботюк* [5, с. 565], *дріботати* / *дріботіти* ‘робити дрібні кроки в танці’ [3, II, с. 129]; *Зубрейчук* / *Зубрійчук* [5, с. 577–578], *зубр* ‘дикий кабан, вепр’ [3, II, с. 282]; *Кочук* [5, с. 559], *коч* ‘вид коляски, фаєтона’ [3, III, с. 67, 65]; *Мизернюк* НВ [5, с. 561], *мізерний* ‘незначний за розміром; дуже малий’, ‘який не має істотного значення, великої ваги; незначний’, ‘який не викликає до себе поваги; жалюгідний, нікчемний’, ‘незначної фізичної сили; малосильний, кволий’ [8, IV, с. 730]; *Плохотюк* [5, с. 543], *плохота* ‘смирна людина’ [3, IV, с. 454]; *Рогальчук* [5, с. 564], *рогаль* ‘віл з великими рогами, які не розходяться в боки’, ‘рід жука [рогач]', ‘товсте ребро листка, жилка’ [7, IV, с. 26], ‘річ з гострими краями; [віл з великими рогами; товсте ребро (жилка) листка]’ [3, V, с. 88]; *Сайчук* [5, с. 562], *сайка* ‘вид булки’, (іхт.) ‘вид риби родини тріскових, *Voreogadus Günther*', *сай* ‘крижана каша на річці, сало, шерех, шуга’ [3, V, с. 164];

Г. Апелятивні означення особи: *Бойчук* [5, с. 561], *бойко* ‘забіяка’, *бойко* ‘назва середньокарпатської частини українського населення, утворена від вигуку [*бой* (*бойє*)] ‘йй-богу’, характерного для місцевого діалекту’, *бойчук* ‘малий бойко’ [3, I, с. 223]; *Бондарчук* [5, с. 545]; *Вознюк* [5, с. 567, 572], *возний* ‘судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві й на Україні (до XIX ст.)’ [8, I, с. 725]; *Гончарук* [5, с. 548, 560]; *Ковальчук* [5, с. 550, 563, 567,

569, 574]; *Кравчук* [5, с. 553, 564]; *Кушнерчук* [5, с. 567]; *Лабзюк* [5, с. 561], *лабза* ‘жебрак, канюка; незграбна людина’ [3, III, с. 174]; *Литвінчук* [5, с. 560], «донедавна лексемі *литвин* українці вживали не лише стосовно литовців, а й щодо білорусів та поліщуків» [12, с. 340]; *Мельничук* [5, с. 544]; *Паламарчук* [5, с. 547]; *Титарчук* [5, с. 564]; *Ткачук* [5, с. 553, 558, 561, 564]; *Шевчук* [5, с. 547, 551, 561, 577].

Отже, аналіз прізвищ Овруччини й Звягельщини «Національної книги пам’яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область» морфологічного способу творення засвідчив високу продуктивність суфіксів *-(')ук, -чук* і їхню здатність приєднуватися до різних основ: як антропонімних, так і апелятивних. Подальше вивчення словотвірних особливостей прізвищ Житомирщини – основа для комплексного аналізу всього антропонімікону регіону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Будько І. Словотвірні особливості прізвищ Брусилівщини (на матеріалі «Національної книги пам’яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні». *Студентські лінгвістичні студії*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2021. Вип. 12. С. 24–29.
2. Демчук М. О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. Київ : Наукова думка, 1988. 172 с.
3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1982–.
4. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. Київ : Наукова думка, 1984. 152 с.
5. Національна книга пам’яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область. Житомир : «Полісся», 2008. 1116 с.
6. Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксами *-ук, -чук* та етимологічно споріднені утворення. *Українська діалектологія і ономастика*. Київ : Наукова думка, 1964. С. 194–210.
7. Словарь української мови / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
8. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
9. Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : Довіра, 2005. 509 с.
10. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ. *Історія української мови: Лексика і фразеологія* / редкол.: В. М. Русанівський та ін. Київ : Наукова думка, 1983. С. 592–620.

11. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник. Ужгород : Ліра, 2011. 432 с.
12. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.
13. Ящук Л. В., Титаренко В. М. Лексична база прізвищ Житомирщини (на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні»). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Житомир, 2022. № 2(97). С. 198–210.
14. Mytnik I. *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku*. Warszawa, 2010. 412 s.